

ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Гриняк А. Б.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу проблем договірних права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті досліджено різні аспекти договірної регуляції приватноправових відносин, що надало можливість дослідити цивільно-правовий договір як регулятор майнових відносин в його динаміці на всіх стадіях. Констатовано у сфері приватноправових відносин зміщення акцентів із законодавчого регулювання правовідносин між їх учасниками в сторону договірної їх визначення, оскільки законодавче регулювання спрямоване на впорядкування приватноправових відносин, а договірне – на їх організацію та формування. Договірне регулювання в механізмі правового регулювання приватноправових відносин займає особливе місце формуючи окрему підсистему – сукупність елементів, що утворюють у своїй системній єдності механізм договірної регуляції приватноправових відносин.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, договірне регулювання, приватноправові відносини, механізм правового регулювання, свобода договору, принципи договірної регуляції.

Договір як дієвий регулятор приватноправових відносин зайняв самостійне місце в механізмі правового регулювання. Одразу ж зазначимо, що дослідження різних аспектів специфіки правового регулювання цивільних правовідносин завжди були предметом особливої уваги вітчизняних та зарубіжних представників науки приватного права. Однак деякі теоретичні питання, пов'язані з аналізом сфери регулювання приватноправових відносин саме як різновиду соціально-правових управлінських систем, не одержали належного доктринального осмислення. Так, в юридичній літературі наголошується на недостатності наукового осмислення процесів, пов'язаних із аналізом сфери врегульованих положеннями цивільного права особистих немайнових та майнових відносин, що свідчить про потребу нового наукового осмислення цієї проблематики [1].

Правове регулювання є однією з основоположних категорій правової дійсності, оскільки через регулювання певних явищ проявляється власне сутність та соціальне призначення права. Слід зазначити, що учасники договірних правовідносин не завжди вільні у виборі можливостей застосування права. До того ж, при реалізації суб'єктивного цивільного права сторони договору, виходячи із принципу свободи договору, можуть вести себе на власний розсуд. Однак коли реалізується імперативно виражений юридичний обов'язок чи заборона, вони суттєво обмежуються у виборі варіанта поведінки, оскільки імперативно виражена правова норма містить в собі санкцію, тобто стимулює реалізацію припису, що в ній міститься. Причому, як будь-який стимул, ця санкція може і повинна бути як позитивною, так і негативною. Вона може містити в собі або загрозу покарання, або обіцянку заохочення. З урахуванням наведеного, оскільки суб'єктивне цивільне право є мірою свободи суб'єкта у взаємовідносинах з іншими особами, слушною є висловлена теза, що межа суб'єктивного права є встановленою мірою поведінки особи. Іншими словами, межа суб'єктивного права як моделі поведінки визначається тими правомочностями, які входять до змісту цього права [2]. Так, прикладом загрози настання покарання може слугувати ч. 2 ст. 849 ЦК України, за якою підряднику, який своєчасно не розпочав роботу або виконує її дуже повільно, загрожує настання санкцій у вигляді відмови замовника від договору та права на відшкодування понесених у зв'язку із цим збитків. Прикладом заохочення підрядника може слугувати ст. 845 ЦК України, яка виконує стимулюючу функцію, а саме, одержання більшої матеріальної вигоди ніж це передбачено договором у випадку ощадливого ведення робіт.

Таким чином, правове регулювання приватноправових відносин полягає у певній діяльності суб'єктів договірної зобов'язаності, які за допомогою права спрямовують, впорядковують, впливають на певні явища. Тобто у правовому регулюванні приватноправових відносин задіяні як правові норми, так і індивідуально-правові акти компетентних органів і осіб, необхідні для регулювання досліджуваних правовідносин.

Зважаючи на наведене, можемо констатувати, що правове регулювання приватноправових відносин є набором юридичних засобів державно-владного впливу, за допомогою яких конкретні суб'єкти впливають на такі правовідносини шляхом встановлення конкретних договірних умов з метою закріплення відносин між собою, їх впорядкування, охорони та захисту. Тобто договір у механізмі правового регулювання приватноправових відносин відіграє надзвичайно важливу роль, аналіз якої на доктринальному рівні надав можливість Н. С. Кузнецовій наголошувати на його унікальності в такому контексті. До такого висновку вчена доходить проаналізувавши дію договору на всіх стадіях правового регулювання суспільних відносин (нормотворчій, правореалізаційній, правозастосовчій) [3].

Виходячи із наведеного, не викликає заперечень дедалі частіше використання як на доктринальному, так і правозастосовчому рівнях терміна «договірне регулювання». Введення до наукового обігу цього поняття є цілком слушним кроком як з теоретичної, так і з практичної точок зору, оскільки воно

надає можливість на системно-категоріальному рівні дослідити найважливішу функцію договору – регулятивну [4]. Дійсно, введення цього поняття до категоріального апарату науки цивільного права сприяє вирішенню проблем як договірних, так і цивільного права загалом, адже надає змогу по-іншому подивитись на цивільно-правовий договір як на ефективний інструмент, за допомогою якого сторони самостійно регулюють відносини між собою. Іншими словами, за допомогою механізму договірної регуляції можна дослідити цивільно-правовий договір в його динаміці на всіх її стадіях, оскільки якісно дослідити вплив на приватноправові відносини таких регуляторів як договір і закон можливо виключно в результаті вивчення їх регулятивних властивостей.

Виходячи із розуміння закладеної Цивільним (ст. 6) та Сімейним (ст. 7) кодексами України принципово нової парадигми договору, який слід розглядати не тільки як правочин, правовідношення чи документ, а як регулятор майнових відносин, при цьому учасники цивільних відносин визнаються суб'єктами їх договірної регуляції, що надає можливість встановлювати критерії їх можливої поведінки, доцільно наголосити, що договірне регулювання приватноправових відносин є індивідуальним, воно надає обов'язковість специфічному порядку дій контрагентів, щодо вчинення яких вони домовлялися. Договір укладається між рівноправними суб'єктами і спрямований на взаємне задоволення їх потреб за рахунок один одного. Оскільки однією з необхідних ознак будь-якої домовленості є відсутність можливості у кожної зі сторін нав'язувати іншій свої умови, укладення договору можливо виключно у випадку, коли кожен з контрагентів вважає договірні умови справедливими для себе. При досягненні такої домовленості сторони орієнтуються на те розуміння справедливості, що є загальновизнаним у суспільстві. Тобто фактично сам цивільно-правовий договір є одним зі способів об'єктивації тих імперативів, які становлять сутність природного права суспільства. У цьому розумінні договір виступає засобом правового регулювання поведінки сторін у цивільно-правових зобов'язаннях, адже в договірних умовах закріплюється воля сторін, відповідно, такі умови стають для контрагентів на одному рівні із диспозитивними законодавчими положеннями.

Договірне регулювання приватноправових відносин характеризується тим, що: а) договірне регулювання приватноправових відносин є впливом норм права на поведінку суб'єктів договірних зобов'язань, узгодження їхніх потреб, інтересів один щодо одного та суспільства в цілому; б) договірне регулювання приватноправових відносин – специфічна діяльність їх учасників щодо впорядкування відносин між собою шляхом дотримання правових норм і їх адаптації шляхом прийняття індивідуальних рішень у відповідності з цими нормами; в) договірне регулювання приватноправових відносин має конкретний, організований характер (здійснюється шляхом встановлення прав та юридичних обов'язків для суб'єктів договірних зобов'язань); г) договірне регулювання приватноправових відносин має цілеспрямований та результативний характер, метою якого є стимулювання ефективного розширення сфери свободи договору та свободи підприємництва.

Отже, на основі наведеного можемо констатувати, що особливість договірної регуляції приватноправових відносин відображається у встановленні правил поведінки між контрагентами на основі консенсусу [5]. Здатність до реалізації інтересів під власну відповідальність є основою договору, а пов'язаність договором і відповідальність становлять його неминучі наслідки [6]. Тобто цивільно-правовий договір – це зафіксована у встановленій законом формі система компромісів (домовленостей), що досягаються сторонами з метою задоволення власних інтересів шляхом взаємоузгодження волі контрагентів майбутнього договору, спрямованих на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин [7].

Шляхом індивідуального регулювання приватноправових відносин здійснюється розширення меж правового регулювання за рахунок передачі ініціативи із забезпечення окремих аспектів його здійснення учасникам договірних відносин. Тобто під індивідуальним регулюванням приватноправових відносин слід розуміти таку організацію поведінки їх учасників за допомогою договору, що регулює чітко визначені відносини, які виникають між конкретними суб'єктами цього договірного зобов'язання. Наявність індивідуального регулювання ґрунтується передусім на диспозитивності методу цивільно-правового регулювання [8].

Отже, договірні правовідносини упорядковуються як на нормативному, так і на індивідуальному рівнях. Чим ширше коло інтересів (індивідуальних, групових), на які впливає прямо або опосередковано договір, тим більшим має бути ступінь нормативного регулювання, однак і зайва «зарегульованість», особливо на нормативному рівні, теж не сприятиме розвитку приватноправових відносин. Саме тому переважна більшість норм цивільного законодавства має диспозитивний характер, що у підсумку призводить до збільшення питомої ваги індивідуального (договірного) регулювання.

Саме тому законодавець у ст. 6 ЦК України закріпив положення, за яким договір набув статусу самостійного регулятора цивільних відносин, надавши тим самим договірному регулюванню цивільних відносин переважające порівняно з нормативним регулюванням значення. Н. С. Кузнєцова з цього приводу слушно констатує, що ст. 6 ЦК України виводить цивільно-правовий договір, в якому сторони реалізували таке право і врегулювали свої відносини у спосіб, відмінний від визначеного у

нормі права, на новий рівень у правовому регулюванні [3]. Яскравим прикладом визнання правовими відносинами, що виникають внаслідок укладення цивільно-правового договору, може слугувати законодавчо непомієнований договір підяду на виконання дизайнерських та ландшафтнo-опоряджувальних робіт, за яким права та обов'язки для контрагентів виникають не шляхом перенесення приписів норм права на реальну ситуацію за допомогою їх вольових дій, а безпосередньо з домовленості сторін. У процесі укладення такого непомієнованого договору створюються правові норми індивідуально-визначеного спрямування, тобто такі, що стосуються конкретних і точно визначених суб'єктів і розраховані на них.

Тобто у сфері приватноправових відносин можемо констатувати зміщення акцентів із законодавчого регулювання правовідносин між їх учасниками в сторону договірної їх визначення. При цьому договір не слід вважати загальнообов'язковим нормативним актом, а похідною від закону домовленістю, що зобов'язує лише тих сторін, які взяли в ній участь. Іншими словами, правові норми, що визначають зміст договірної правовідносини, не трансформуються в договірні умови, а впливають на договірне правовідношення (визначають його зміст) безпосередньо, саме як правові норми, оскільки вони здатні визначити зміст договірних прав та обов'язків самостійно, не перетворюючись в договірні умови, які виражають волю сторін договору, а не законодавця. Так, імперативні норми права, що передбачають обов'язок включення умов до договору, впливають безпосередньо на зміст договору. Натомість диспозитивні норми за бажанням сторін можуть взагалі не впливати на зміст договору, однак опосередковано впливають на зміст договірної правовідносини.

Водночас договір має відповідати обов'язковим для сторін правилам, які встановлені нормативно-правовими актами і діють в момент його укладення. Так, законодавець у абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України наголошує на об'єктивному верховенстві імперативних норм закону над договором. Звідси можемо зробити висновок, що рівність диспозитивних положень закону і умов договору можлива, коли таку рівність допускає диспозитивна норма. Водночас при вступі в дію нового закону, який регулює приватноправові відносини сторін по-іншому, умови раніше укладеного цивільно-правового договору продовжують діяти, якщо інше не буде передбачено законом. Виняток із цього загального правила становлять випадки, коли зміни в законодавство внесені імперативними нормами закону, що містить чітку вказівку на те, що його дія поширюється на відносини, які виникли з уже укладених договорів. В іншому ж випадку на зміст договору не впливають зміна або скасування раніше встановлених відносин, або встановлення нових диспозитивних норм, що закріплені в будь-яких нормативно-правових актах, в тому числі в законах та імперативних нормах, що закріплені в підзаконних нормативних правових актах. При цьому слід розуміти, що права і обов'язки сторін договору пов'язані з нормами цивільного права безпосередньо, оскільки вони передбачаються сторонами з метою регулювання своїх дій за наперед визначеними правилами поведінки (договірними умовами). Саме тому договір є не просто домовленістю між контрагентами, а насамперед індивідуальним регулятором відносин між ними. Натомість закон діє як загальнонормативний регулятор приватноправових відносин.

На думку В. В. Луця, договір не обмежується тільки тим, що впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності і справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірної зобов'язання. У цьому розумінні договір є засобом договірної регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах [9]. Договір не просто формує правила та регулює зв'язки, що виникли на його ґрунті (передусім зобов'язального характеру), а безперервно впливає на них, керує та управляє ними. Домовленість не зникає з моменту виникнення зобов'язальних правовідносин, і лише її існування продовжує дію договірних зобов'язань [10]. Так, під час виконання договору сторони шляхом взаємної згоди можуть змінювати (корегувати) договірні умови, якими встановлено їхні права та обов'язки, що утворюють зміст договірних зобов'язань. Припинення останніх відбувається як за умови їх належного виконання, так і у зв'язку з розірванням договору (досягнутої між сторонами домовленості) чи визнанням його недійсним тощо. При цьому якщо розірвання договору завжди призводить до припинення договірних обов'язків сторін, то одностороння відмова від виконання зобов'язання не припиняє дію самого договору, а є заходом оперативного впливу на порушника, що застосовується до моменту припинення ним порушення.

Зважаючи на це, можемо констатувати, що договірне регулювання за своїм впливом на приватноправові відносини є ширшим ніж нормативне, оскільки законодавче регулювання спрямоване на впорядкування приватноправових відносин, а договірне – на їх організацію та формування. Тому договір виступає тією унікальною соціально-правовою конструкцією приватного права, яка обумовлює його специфіку і одночасно надає його сторонам якнайширшу свободу дій, надає можливість самим виступати своєрідними «законодавцями» для себе, але в визначених правом межах. Відповідно й роль договору в механізмі правового регулювання приватноправових відносин проявляється через його функції, яких можна виділити щонайменше п'ять, а саме: 1) ініціативна функція – проявляється в тому, що договір запускає механізм правового регулювання приватноправових відносин; 2) системно-координаційна функція – проявляється в тому, що в договорі закріплюється певна система дій контрагентів, що полягає у постійному

пошуку компромісів між ними та координації цілей діяльності, її видів і форм у взаємовідносинах між ними; 3) регулятивна функція – проявляється в тому, що договір виступає засобом правового регулювання приватноправових відносин. Саме через умови договору відносини сторін індивідуалізуються, права й обов'язки набувають більшого ступеня деталізації, що надає змогу якнайповніше задовольнити потреби сторін; 4) юридико-фактична функція – проявляється в тому, що договір виступає в ролі юридичного факту, необхідного для виникнення, зміни і припинення суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків; 5) інформаційна функція – відображається в покладенні на сторону договору обов'язку інформувати один одного про зміст взятих на себе зобов'язань, стадій їх виконання, змін у фінансовому стані тощо.

Зважаючи на вищенаведене, під механізмом договірного регулювання *приватноправових відносин пропонуємо розуміти* сукупність правових засобів, способів та форм, за допомогою яких відбувається впорядкування таких відносин, матеріалізується їх ідеальна модель, яка закладена в нормах права та положеннях договору, і з якими пов'язується виникнення у конкретних учасників *договірних відносин прав та обов'язків*. Механізм договірного регулювання є різновидом децентралізованого (автономного, приватного) правового регулювання, що здійснюється учасниками договірних правовідносин, предметом якого є відносини за участю цих суб'єктів.

Отже, підсумовуючи наведене, доцільно зазначити, що договірне регулювання в механізмі правового регулювання приватноправових відносин займає особливе місце формуючи окрему підсистему – сукупність елементів, що утворюють у своїй системній єдності механізм договірного регулювання приватноправових відносин. Договірне регулювання входить до системи правового регулювання договірних відносин як один із компонентів правового регулювання, що виділяються залежно від того, яким засобом здійснюється правове регулювання – законом, договором, адміністративним або судовим правовим актом. Виходячи з цього, поряд з договірним регулюванням, правове регулювання договірних відносин включає також такі регулятивні компоненти: а) законодавче правове регулювання; б) адміністративне правове регулювання (в окремих випадках); в) судове правове регулювання (в окремих випадках). До того ж, у правовій системі і суспільстві в цілому договірне регулювання приватноправових відносин має найважливіше значення. Без договірного регулювання правова система існувати не може, оскільки окремі види відносин не можуть бути врегульовані по-іншому, ніж за допомогою цивільно-правового договору. Тобто договірне регулювання унаслідок різних історичних, політичних, економічних тощо чинників може звужуватися або ж навпаки розширюватися, однак воно не може зникнути зовсім, свідченням чого є підходи до правового регулювання приватноправових відносин в часи командно-адміністративного управління економічними процесами в УРСР.

Вищенаведена підсистема договірного регулювання відіграє визначальну роль у механізмі правового регулювання приватноправових відносин, оскільки нею встановлюється зміст інших елементів, а, отже, і механізм правового регулювання приватноправових відносин в цілому. Основу механізму договірного регулювання утворюють схвалені позитивним законодавством моделі договірних відносин; принципи договірного регулювання; договірні звичаї. Отже, механізм договірного регулювання, ядром якого є цивільно-правовий договір, є складовим компонентом механізму правового регулювання приватноправових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций: монография / Под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2011. С. 117.
2. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. С. 85.
3. Кузнецова Н. С. Вибрані праці. К.: ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 404, 405.
4. Забоев К. И. Правовые и философские аспекты гражданско-правового договора. СПб, 2003. С. 31.
5. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. С. 219.
6. Договір як універсальна правова конструкція: монографія / А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Х.: Право, 2012. С. 18.
7. Гриняк А. Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб: монографія. Тернопіль, Підручники і посібники, 2008. С. 53.
8. Яроцький В. Л. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання // Право України. 2010. № 12. С. 22.
9. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид., стер. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 15.
10. Мілаш В. Нові підходи до визначення договору в господарському праві // Право України. 2007. № 9. С. 34.

Hryniak A. The peculiarities of contractual regulation of private legal relations

The article examines various aspects of contractual regulation of private legal relations, that allowed to study civil law as a regulator of property relations in its dynamics at all stages. The shifting of the emphasis from the legislative regulation of legal relations between their participants in the direction of their contractual definition in the field of private legal relations is stated, since the legislative regulation is aimed at the regulation of private legal relations, and contractual – at their organization and formation. Contract regulation in the mechanism of legal regulation of private legal relations occupies a special place by forming a separate subsystem – a set of elements that form in its systemic unity the mechanism of contractual regulation of private legal relations.

Keywords: civil legal contract, contractual regulation, private legal relations, mechanism of legal regulation, freedom of contract, principles of contractual regulation.

УМОВИ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ НА ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВИХ РОБІТ

Гуцуляк В. К.,

кандидат юридичних наук, начальник департаменту з розслідування особливо важливих справ у сфері економіки Генеральної прокуратури України

В статті аналізуються питання, пов'язані з укладенням договору підряду на проведення пошукових робіт. Особлива увага акцентується на таких умовах договору підряду на проведення пошукових робіт, як предмет, ціна та строк. Встановлено, що ціна та строк за договором на проведення пошукових робіт не є його істотною умовою, якщо інші сторони не передбачили між собою. Тобто сторони можуть і не передбачати ціну проведених пошукових робіт, а у разі виникнення спору таке визначення буде проведено судом, який уже на власний розсуд встановлює ціну або спосіб її визначення. Однак, якщо хоча б однією зі сторін піднімалося питання внесення до договору умови про ціну або ж сторони не досягли згоди щодо неї, то така умова визнається істотною. Обґрунтовано, що у зв'язку із тим, що більшість пошукових робіт є складними та об'єднують в собі різні етапи (від підготовчого до проміжного та завершального), в договорі сторони можуть передбачити терміни початку і закінчення робіт, а окремі проміжні етапи доцільно погоджувати в календарному плані, що є додатком до договору, та найбільш повно відображати поетапне виконання підрядником своїх зобов'язань за договором підряду на проведення пошукових робіт.

Ключові слова: договір підряду на проведення пошукових робіт, істотні умови договору, предмет договору, ціна договору, строк договору, укладення договору.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 631 ЦК України, договір набирає чинності з моменту його укладення, хоча сторони мають право встановити, що умови укладеного ними договору можуть застосовуватися до відносин, що виникли ще до його укладення. Це можуть бути фактичні відносини, які склалися між сторонами. У цих випадках сторони, як правило, юридично оформлюють свої відносини шляхом укладення договору підряду на проведення пошукових робіт, який поширює свою дію на вже існуючі відносини. Відповідно до змісту ст. 627 ЦК України фізичні та юридичні особи самостійно вирішують питання про укладення договору, про вибір контрагента, а також можуть вільно визначати умови майбутнього договору.

Із аналізу вищенаведених загальних положень ЦК України можна зробити висновок, що договір підряду на проведення пошукових робіт укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферта) і прийняття пропозиції (акцепт) іншою стороною. Така оферта повинна містити істотні умови договору підряду на проведення пошукових робіт і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття. Законодавець не встановлює будь-яких обмежень з приводу того, хто може бути оферентом за цим різновидом договору підряду.

У висловленій пропозиції замовник визначає умови майбутнього договору, що в подальшому проходитимуть погодження із підрядником. Зазвичай замовник в оферті передбачає ті умови, які є для нього істотними. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір підряду на проведення пошукових робіт, про її прийняття повинна повністю погоджуватись з умовами, що запропоновані їй в оферті, і не містити жодних застережень. Тобто договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних його умов.

Аналізуючи умови договору підряду на проведення пошукових робіт, вважаємо, що до них слід відносити такі варіації поведінки сторін, які ними обумовлюються, та, як наслідок, спричиняють виникнення у них відповідних прав і обов'язків. Тобто як положення, що імперативно вимагаються для їх встановлення законодавцем у § 4 гл. 61 ЦК, так і положення, що пропонуються до узгодження однією зі сторін договору, адже і в першому, і в другому випадках сторонам необхідно конкретизувати